

Mr Budimir Fušić
Poljoprivredni institut — Titograd

ZEMLJIŠTE I PROBLEMI NJEGOVOG KORIŠĆENJA I ZAŠTITE U SUBMEDITERANSKOJ ZONI CRNE GORE

Uvod

Pojam submediteranska zona u ovom radu označava predjele u kojima se osjeća uticaj izmijenjene mediteranske klime. U Crnoj Gori takvi predjeli su uzani pojas Crnogorskog primorja sa tzv. jadranskom klimom i predio oko Skadarskog jezera i njegovih pritoka Cijevne, Morače i Zete sa modificiranom jadranskom klimom, čiji se uticaj osjeća na nagibima okolnih brda do 500 m n. v., a manjim dijelom, posebno u pogledu padavina, i iznad ove visine, naročito u oblasti starocrnogorskog krša i kraških polja.

Submediteranska zona odlikuje se ne samo posebnim klimatskim karakteristikama već i vegetacionim i zemljišnim pokrivačem, o čemu će biti govora u ovom prilogu. S tim u vezi su i određene specifičnosti i problemi u postanku i naročito u korišćenju i zaštiti zemljišta, pa nam je namjera da na njih ukažemo kako bi se doprinijelo racionalnom korišćenju i zaštiti postojećih zemljišta, odnosno osvajanju i uključivanju u poljoprivrednu proizvodnju novih površina.

Osobine reljefa i geološka građa

Reljef Crnogorskog primorja od Sutorine do Bojane jako je izlomljen i ispresijecan brojnim uvalama kojima teku kratki, uglavnom povremeni i nekoliko stalnih vodotoka. Uvale se završavaju primorskim poljima, a između njih na više mjesta strme krečnjačke strane i padine završavaju se na samoj obali ili zasijecaju u more.

Od Ulcinjskog i Vladimirovskog polja nastavlja se ravni teren pored Bojane, a zatim u priobalnoj zoni Skadarskog jezera pa preko Čemovskog polja, Lješkopolja i Lješkopoljskog luga prelazi u Bjelopavličku ravnicu.

Sva primorska polja i Zetsko-bjelopavlička ravnica izgrađuju kvartarni sedimenti različitog sastava i moćnosti. U Bjelopavličkoj ravnici i Lješkopoljskom lugu preovlađuju diluvijalne gline, u Čemovskom polju, Lješkopolju i duž Morače fluvioglacijalni šljunak i konglomerat, prijezerski pojas i ušće Bojane izgrađuju aluvijalni nanosi, dok su primorska polja i Crmničko polje od aluvijalno-deluvijalnih nanosa.

Najveći broj brda i bregova od morske obale ka podnožju primorskih planina, kao i vijenac oko Skadarskog jezera i Zetsko-bjelopavličke ravnice, izgrađuju krečnjaci i dolomiti različite starosti i sastava. Pored krečnjaka u bregovito-brdovitom predjelu značajne su i partije fliša u Primorju, Crmnici, Kučima i Bjelopavličima koji čine glinci, laporci, škriljci, pješćari, krečnjaci i drugi litološki članovi, kao i pojave eruptivnih žica na nekoliko mjesta u Primorju i Crmnici.

Zemljišni potencijal i problemi njegovog iskorišćavanja

Na osnovu dosadašnjih pedoloških istraživanja za izradu pedološke karte 1:50 000 i velikog broja elaborata koji su rađeni za sve ravne terene, vidi se da su u submediteranskoj zoni zastupljeni ovi tipovi zemljišta: crvenica, smeđa zemljišta, gajnjače, aluvijalna i aluvijalno-deluvijalna zemljišta, mineralno-močvarna i organo-mineralna zemljišta, glejna i pseudoglejna zemljišta, pjeskuše i pijeskoviti.

Na krečnjacima u ovoj zoni dominantan tip je mediteranska crvenica, koja se obrazuje kao klimazonalni tip na jedrim krečnjacima pod uticajem tople klime. Međutim, ona nije svuda tipična već se pojavljuje u više podtipova varijeteta i prelaznih stadija, kao: posmeđena, pretaložena, erodirana, stjenovita itd., zavisno od mjesta nalaženja, nadmorske visine, čistoće krečnjaka i drugih uslova. Na padinama i vrhovima preovlađuje vrlo plitka i plitka crvenica, a u podnožju brda, uvalama, vrtačama i drugim blažim oblicima reljefa je srednje duboka i duboka. Na krečnjacima, osobito onim koji sadrže inkrustacije i proslojke rožnaca, laporaca i drugih silikatnih stijena, umjesto crvenica obrazovalo se smeđe i smeđe-rudo zemljište. Plitke i vrlo plitke crvenice i smeđa zemljišta, po pravilu su sa velikim procentom stjenovitosti površine, pa su stoga pod šikarom makije, rjeđe šumo-šikarom, zatim oskudnim pašnjacima, a znatne površine su goli krš-kamenjar. Način iskorišćavanja zemljišta ovakvih terena ostaće i ubuduće isti,

s tim što se može mjestimično izvršiti pošumljavanje ovakvih terena odgovarajućim vrstama šumskog, prije svega medonosnog i ljekovitog bilja, čime bi se postigla zaštitna funkcija i uslovi za brzu obnovu zemljišta na kršu, a, s druge strane, pejzažno-rekreativni, pa i ekonomski efekti.

Srednje duboka i duboka, posebno pretaložena crvenica u vrtućama, predstavlja veoma dragocijeno poljoprivredno zemljište u kraškom predjelu. Po svojim fizičkim i hemijskim osobinama, tj. ilovasto-glinovitom sastavu, grašastoj strukturi, sadržaju humusa i ostalih hranljivih elemenata, ova crvenica se može ubrojiti u dobra poljoprivredna zemljišta. Međutim, visok kvalitet ovog zemljišta umanjuje činjenica što površine nijesu u velikim kompleksima, već usitnjene, razbacane, često nepristupačne i što su u bezvodnom krečnjačkom području, bez mogućnosti navodnjavanja. Prema tome, obezbjeđenje vode za navodnjavanje glavni je problem biljne proizvodnje na ovom zemljištu, čijim bi se rješavanjem intenzivirala proizvodnja pšenice, lucerke, đuvana, vinove loze i drugih kultura koje se gaje na crvenicama.

Grupa smeđih zemljišta obuhvata više tipova, podtipova i varijeteta različitih zemljišta, zavisno od podloge na kojoj su se obrazovala, pedogenetskih procesa koji se u njima odvijaju, reljefa, uticaja čovjeka i drugih činilaca. Iz ove grupe u najbolja zemljišta, bez sumnje, treba ubrojiti gajnjaču koja se u Crnoj Gori jedino nalazi u Bjelopavličkoj ravnici pored obala Zete i njene pritoke Sušice. Gajnjača se obrazovala na šljunkovitoj i pjeskovitoj podlozi koja i pored glinovitosti B-horizonta doprinosi vertikalnoj dreniranosti zemljišta. Stoga je gajnjača zemljište bez jačih znakova degradacije i oglejavanja mada dolazi do prezasićenosti vlagom u doba obilnih kiša. Vrlo dobre fizičke i hemijske osobine, uz to, a zatim i velika dubina zemljišta, svrstavaju gajnjaču među najbolja zemljišta u Crnoj Gori. Pored obala pomenutih rijeka, iako se nalazi na relativno blagom nagibu, gajnjača je mjestimično erodirana pa je plitka, svega 20-40 cm zemljišta iznad podloge pijeska i »sige«. Na gajnjači su najvažnije obradive površine — oranice, voćnjaci i livade, ali, i pored toga, pri korišćenju gajnjače problem je evakuacija suvišnih »gornjih« voda u jesenjem, zimskom i proljećnjem periodu i navodnjavanje u vrijeme vegetacije.

Pored gajnjače u Bjelopavličkoj ravnici, znatne površine ravnih i nedovoljno dreniranih terena zauzimaju smeđe zemljište lešvirano i pseudoglej koji se pojavljuje i u Lješkopoljskom lugu, a dijelom i pored Bojane. Zemljište je na podlozi karbonatnih gлина i ilovača loših fizičkih osobina, pa je glinovito, naročito u B-horizontu. Prilikom vlaženja zemljište jako bubri, dreniranost mu je veoma slaba i »gornje« vode dugo se zadržavaju u zemljištu ili na površini. Uslijed toga uzgoj poljoprivrednih kultura ograničen je kasnom obradom i sjetvom, gušenjem i propadanjem bi-

ljaka pod vodom u depresijama i zbog drugih uslova. Bez detaljnog odvodnjavanja, a zatim navodnjavanja i savremene agrotehnike, ova zemljišta ne mogu se intenzivno koristiti u poljoprivrednoj proizvodnji.

Smeđe zemljište na šljunku i konglomeratu zahvata velike površine u Čemovskom polju, zatim duž Morače i Cijevne, uključujući širu okolinu Titograda. Nastalo je pod šumskom vegetacijom ali nestankom šume, uslijed obrade i jako izražene eolske erozije, danas je ono vrlo plitko i skeletno na Čemovskom polju, a srednje duboko i duboko samo mjestimično po periferiji, kao u Lješkopolju, Doljanima i mjestimično pored Morače.

I pored dobrih fizičkih i hemijskih osobina, smeđe zemljište na šljunku i konglomeratu nekada se (zbog male dubine, velike vodopropusnosti i drugih svojstava) koristilo isključivo kao pašnjak, a danas na oko 2 000 ha centralnog dijela Čemovskog polja nalaze se plantažni zasadi vinograda, breskve, višnje i drugog voća, a takođe i u okolini Titograda na partijama dubljeg zemljišta. Realizacija projekta — aktiviranje Čemovskog polja — nalazi se u završnoj fazi, i dosadašnji rezultati pokazuju da se i sa nekadašnje pustopaše, uz obezbjeđenje navodnjavanja i primjenu odgovarajućih agrotehničkih mjera, pri izobilju toplote i sunca, može postići visoka i rentabilna poljoprivredna proizvodnja. Primjer Čemovskog, kao i Mostarskog polja, ohrabrujući je za poljoprivrednu proizvodnju, podstrek za dalja pregnuća, a istovremeno ponos svih onih koji su doprinijeli realizaciji ovakvih poduhvata. Ovim, međutim, nijesu definitivno riješeni svi problemi ovakvih zemljišta, jer sada je obaveza svih da ono što je stvoreno očuvamo i zaštitimo. Konkretno to znači da zemljišta Čemovskog polja treba zaštititi od eolske erozije, svih vrsta degradacije i zagađivanja koja prijete, a njih je veliki broj.

Na sedimentima eocenskog fliša koji se proteže duž cijelog Primorja, a zatim u Crmnici i dijelom obodom Bjelopavličke ravnice i Kuča, obrazovalo se smeđe zemljište. Ovom je donekle slično smeđe zemljište na karbonatno-silikatnoj podlozi koje se formiralo na sudaru krečnjaka i silikatnih stijena, na laporovitim krečnjacima i krečnjacima koji su sa proslojcima silikata, najčešće roznaca i glinica.

Osobine podloge koju čine glinci, laporci i laporoviti krečnjaci, a manje škriljci pješčari i roznaci, čini da je i zemljište znatno glinovito, sklono bubrenju i rasplinjavanju. Stoga obilne padavine u ovoj zoni, zemljišta ne mogu upiti, već one otiču i izazivaju eroziju. Na terasiranim terenima djelovanje erozije je ublaženo, ali *izvan ovih njeno razorno djejestvo je stvorilo goleti i padine izbrzdane jarugama, pogotovo ako nijesu zaštićene vegetacijom.* Zemljišta na ovakvim terenima neophodno je što prije zaštititi od ero-

zije. Još uvijek na znatnim površinama moglo bi se sprovesti terasiranje i time dobiti nove površine za poljoprivredu, odnosno za vinograde, voćnjake, masline i agrume, koji su i do sada u primorskom pojasu bili najintenzivniji upravo na uskim i malim terasama koje je stanovništvo podizalo vjekovima. Ostale terene trebalo bi pošumiti i mnoge bujične tokove urediti, a na onim bliže moru mogla bi se locirati naselja i drugi turistički objekti.

Najniže terene submediteranske zone, tj. priobalje Skadarskog jezera, Bojane i Primorska polja zahvataju aluvijumi i aluvijalno-deluvijalna zemljišta. Njihov postanak je u tijesnoj vezi sa radom voda, a brojni procesi koji se u njima odigravaju uslovljeni su hidrološkim režimom kojemu su ova zemljišta bila, a i sada su izložena.

Aluvijumi su veoma heterogenog i neujednačenog sastava, a takođe i dubine, počev od pjeskovito-šljunkovitih duž korita Morače kroz Zetu, zatim korita Bojane i plaža u Primorju, do veoma fino sortiranih pjeskovito-ilovastih i ilovasto-glinovitih veoma dubokih aluvijuma od Cemovskog polja do plavne zone Jezera, zatim manjih partija u Crmnici, Ulcinjskom i Mrčevom polju i dr. Ovi posljednji spadaju u veoma plodna zemljišta, upravo najbolja u Crnoj Gori, podesna za najintenzivniju poljoprivrednu proizvodnju.

U plavnoj zoni Skadarskog jezera, zbog izdizanja njegovog nivoa tokom većeg dijela godine i uticaja podzemnih voda, aluvijumi se postepeno oglejavaju i pogoršavaju njihova svojstva, tako da na obodu jezera (ispod kote 5,5 m) aluvijumi prelaze u močvarno-glejna i organomineralna zemljišta sa pojavama treseta.

Površine aluvijuma i drugih zemljišta koje se plave ili su stalno pod vodom Skadarskog jezera ili njegovih pritoka, snižavanjem njegovog nivoa regulacijom Bojane ili na druge načine prevele bi se u veoma plodna zemljišta. Međutim, kako ističu Dragović, D. (1976) i Pavićević, Lj. (1981) uređenje voda jezera i njegovih pritoka i danas je veoma složen problem.

Pored Bojane, od Svetog Nikole do Šasa, zatim najniži dijelovi pored mora u Buljaričkom, Mrčevom i Tivatskom polju, aluvijumi su znatno oglejeni uticajem visokih podzemnih voda. Kod njih je u manjoj mjeri izražen i proces zaslanjivanja (uglavnom NaCl i sulfati u tragovima) dok u najnižem dijelu Ulcinjskog polja, tj. u Stojskoj i dijelu Rečke knete dolazi do jakog zaslanjivanja. Redovno plavljenje slanim vodama tokom zime i proljeća i visok nivo podzemnih voda čitave godine uslovljavaju ovdje pojavu mineralno-glejnih, jako zaslanjenih zemljišta.

Problemi su ovih zemljišta rasoljavanje, drenaža i zaštita prodiranja i uticaja slane morske vode. Sada su ove površine prave močvare, obrasle hidrofитnom ili halofitnom vegetacijom, te se bez sprovođenja ovih mjera ne mogu koristiti u poljoprivredi.

Aluvijalno-deluvijalna zemljišta zauzimaju najveće površine u Primorju — Ulcinjsko i Vladimirsko polje, Barsko i Buljaričko, veliki dio Mrčevog i Tivatskog polja, zatim Sutorine i Crmnice, kao i manje površine na drugim mjestima. I ova zemljišta su heterogenog sastava, slično aluvijumu, ali kod njih nije izražena slojevitost kao kod uluvijuma, jer zbog kratkog puta vodnih tokova materijal nije mogao biti sortiran. Pored toga, aluvijalno-deluvijalna zemljišta manje-više sadrže čestice skeleta koje predstavljaju zaobljene i poluzaobljene odlomke stijena. Zemljišta primorskih polja, porijeklom sa flišnih terena glinovita su i teškog mehaničkog sastava, obično sa malo skeleta i slabo vodopropusna.

Aluvijalno-deluvijalna zemljišta potencijalno su veoma plodna i pogodna za intenzivne poljoprivredne kulture. Međutim, za njihovo intenzivno iskorišćavanje treba prethodno sprovesti odvodnjavanje, zatim navodnjavanje i obezbijediti primjenu drugih savremenih agrotehničkih mjera.

Uticaem visokih podzemnih voda aluvijalno-deluvijalna zemljišta se oglejavaju na najnižim položajima pomenutih polja. Zbog toga je nužna drenaža ovih površina da bi se zemljišta mogla koristiti za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju.

* * *

Iz prethodnog izlaganja jasno se može zaključiti da u submediteranskoj zoni Crne Gore postoje veoma značajni potencijali zemljišta, koji upravo čine oko 70°/_o, a možda i više svih zemljišta u ravnom dijelu Crne Gore. Međutim, mali je procenat moćnih i dubokih zemljišta, dobrih fizičkih i hemijskih osobina, koja se mogu intenzivno iskorišćavati i sa njih ubirati visoki prinosi poljoprivrednih kultura. Takvih, normalnih zemljišta ima, na žalost, veoma malo svega (oko 10 000 ha) u Zeti, Bjelopavlićima, Crmnici i Primorju. Sva ostala zemljišta, kojih je prema Đuretiću G. (1981), neuporedivo više, imaju određena ograničenja i smetnje koje se moraju otkloniti meliorativnim zahvatima da bi se mogla intenzivno iskorišćavati. Ograničenja i smetnje prouzrokovani su čitavim kompleksom nepovoljnih, uzajamno povezanih klimatskih, hidroloških, topografskih i zemljišnih faktora i drugih činilaca. Zbog toga je meliorativna problematika ovih zemljišta raznovrsna, jer na mnogim od njih treba primijeniti istovremeno dvije ili više osnovnih mjera, kao odvodnjavanje, navodnjavanje, zaštitu od poplava i neke druge.

Neki problemi zaštite zemljišta

Na osnovu dosadašnjih raspoloživih saznanja (u prvom redu radova Tihanova, G. (1958), Martinovića, V. (1968), kao i sopstvenih zapažanja) može se zaključiti da je erozija zemljišta

Crnogorskog primorja dostigla takve razmjere da se ono može ubrojiti u najugroženija područja Crne Gore. Prema podacima Sekcije za uređivanje bujica — Kotor (cit. V. M a r t i n o v i ć a) u Primorju je registrovano 47 aktivnih bujičnih tokova sa slivnom površinom od 320 km², što čini 27% površine primorskog pojasa. Međutim, erozijom su napadnute i površine na padinama koje ne pripadaju slivovima ovih bujica. Svim vidovima erozije, od površinske do jaružne i bujične, pogoduju klimatske i hidrografske prilike, veoma izražena dinamika reljefa sa mnogo strmih nagiba, osobine geološke podloge i zemljišta, stanje biljnog pokrivača, antropogeni činioci, i dr.

Količina padavina (prosjek od 1950-1965. godine 1 300 mm Ulcinj i 5 000 mm Crkvice) koja se izlučuje na području Crnogorskog primorja najveća je u našoj zemlji, a istovremeno je i evropski maksimum padavina. Nekih godina padne preko 6 500 mm, u nekim mjesecima preko 1 000 mm, a pojedinih dana zabilježeno je čak i 370 mm vodenog taloga. Padavine u ovakvim količinama po pravilu su jakog intenziteta, jer su najčešće pljuskovite, pa izazivaju brzo oticanje i snažnu eroziju zemljišta na nagibima. Bujični tokovi naglo podivljaju i bukvalno se stropoštavaju sručujući i ogromne količine erodiranog materijala u primorska polja ili direktno u more.

Posledice razornog djelovanja erozionih procesa Crnogorskog primorja su velike površine golog kamenjara zastrašujućeg izgleda, kao što su strane iznad Risna, Perasta, Kotora i dalje na više mjesta, sve do Bojane, zatim ogoljeli flišni bregovi, plavine u donjim djelovima bujičnih tokova, zatrpana plodna poljoprivredna zemljišta itd.

Iz prednjeg je vidljivo da je erozija ovdje veoma rasprostranjena. Svakim danom ona uzima sve više maha i predstavlja opasnost za ukupnu privrednu aktivnost i brojne objekte često izložene naletu i udaru stihije.

Zbog svega, iako je ovdje ukratko izloženo, zaštita zemljišta od erozije Crnogorskog primorja veoma je aktuelna. U ovom kraju zaštita je počela u drugoj polovini prošlog vijeka, kada je 1880. godine austrougarska uprava započela uređivanje bujica u Boki Kotorskoj. Međutim, sprečavanje odnošenja zemljišta, odnosno zaštitu od erozije sprovodili su, iako nestručno, sami stanovnici Primorja, i prije ovoga podizanjem terasa u borbi za opstanak na prostoru inače oskudnom u zemljištu.

Uređivanje bujica nastavilo se u Primorju i kasnije, sve do današnjih dana, ali ne u skladu sa potrebama. Prema M a r t i n o v i ć u (1968), do 1967. izvedeni su građevinski radovi (pregrade i zidovi u koritima bujica) u količini od 128 m³, i šumsko-kulturni radovi (pošumljavanje u slivovima) na 266 ha, odnosno u vrijedno-

sti od 25,55 miliona dinara (po cijenama iz 1968.). Međutim, znan je broj bujica i erodiranih površina na kojima ni do danas nisu preduzete nikakve mjere zaštite.

Crnogorsko primorje, do zemljotresa najrazvijeniji dio Crne Gore, sada je u fazi obnove porušenih objekata i gradnje novih. To je dobar povod da i ovom prilikom ukažemo na potrebu obnove i izgradnje novih objekata koji će služiti za zaštitu zemljišta od erozije, uključujući obnovu terasa, objekata u bujičnim tokovima, pošumljavanje i druge odgovarajuće objekte i mjere.

Radi obezbjeđenja hrane za mjesno stanovništvo i sve veći broj turista u Crnogorskom primorju poljoprivredna proizvodnja je veoma značajna i osnovna grana. Zbog toga je nužno, prilikom izmještanja industrije i lociranja novih objekata, plodna zemljišta sačuvati za poljoprivredu a brojne objekte podizati na neplodnim površinama krečnjačkih brda i flišnih brežuljaka.

Već je istaknuto da vijenac brda oko Skadarskog jezera i Bjelopavličke ravnice izgrađuju krečnjačke stijene a manje partije flišni sedimenti. Stoga je ovdje broj bujičnih vodotoka, znatno manji, ali je erozija ipak izražena, naročito spiranja uslijed devastacije biljnog pokrivača pretjeranom sječom, krčenjem i ispašom. I ovdje su velike količine padavina koje otiču i spiraju zemljište sa okolnih viših na susjedne niže terene, tj. vrtače, uvale i manja polja, stvarajući tako pretaložena zemljišta na ovim elementima reljefa. Oticanje vode i vodotoci su ovdje, međutim, kratki, jer voda se gubi i ponire kroz brojne pukotine i ponore u krečnjacima odnoseći sa sobom i zemljište. Prema tome, ovdje je jako izražena karstna erozija čije su posljedice mnogobrojni oblici kraškog reljefa i goleti kao svojevrsan fenomen krša. Otuda su najvažnije mjere zaštite na ovim terenima čuvanje i obnova vegetacionog pokrivača koji će postepeno doprinositi obnovi zemljišta na kršu, čuvati ga od erozije i učiniti izgled pejzaža prijatnijim.

Osim od erozije, u ovom području su aktuelni i drugi aspekti zaštite zemljišta, koje ćemo samo nabrojati. Tu, prije svega, dolazi osvajanje i odbrana od poplava stalno ili povremeno plavljenih zemljišta u priobalnoj zoni Skadarskog jezera, pored Bojane, u Lješkopoljskom lugu, i nekim djelovima Bjelopavličke ravnice, a zatim neke površine u Ulcinjskom, Mrčevom, Tivatskom i Buljaričkom polju, kod kojih je značajno još i ispiranje, odnosno sprečavanje zaslanjivanja slanom vodom. Velike su površine ovakvih zemljišta i tek pošto se osvoje, odnosno privedu kulturi i uredi predstavljaju značajan potencijal za poljoprivrednu proizvodnju.

Odbrana od suvišnih podzemnih i »gornjih« voda takođe je aktuelna na velikim i za poljoprivredu veoma značajnim površinama pseudoglejnih i lesiviranih zemljišta Bjelopavlića, aluvijuma i

aluvijalno-deluvijalnih zemljišta Crmnice, onih pored Bojane i većini primorskih polja.

U novije vrijeme u izvjesnoj mjeri prijete opasnost zagađivanja voda i zemljišta raznim štetnim agensima i materijama Aluminijaskog kombinata u Titogradu i drugih industrijskih objekata, zatim od deponovanja smeća i otpadnih materijala iz svih naselja i naročito sada pri obnovi od zemljotresa. Opasnost dijelom prijete da se zemljišta zagade pretjeranom upotrebom hemijskih sredstava za zaštitu bilja kao i ulja, deterdženata i drugih štetnih sastojaka koji iz voda mogu dospjeti u zemljište.

Sve ovo kao i druge pojave koje prijete da zagade zemljište, vode i uopšte čovjekovu okolinu, treba pratiti i blagovremeno preduzimati odgovarajuće mjere radi čuvanja prirodne ravnoteže i što zdravije sredine.

LITERATURA

- Dragović, D.: Regulacija Skadarskog jezera, Drima i Bojane. Poljoprivreda i šumarstvo, br. 2, Titograd, 1976.
- Đuretić, G.: Značaj i mogućnosti melioracija zemljišta u Crnoj Gori. Poljoprivreda i šumarstvo, br. 3, Titograd, 1980.
- Martinović, V.: Erozija zemljišta i uređivanje bujica u Crnogorskom primorju. Poljoprivreda i šumarstvo, br. 4, Titograd, 1968.
- Pavićević, Lj.: O nekim pitanjima regulacije Bojane i isušivanja Skadarskog jezera. Poljoprivreda i šumarstvo br. 2, Titograd, 1981.
- Tihanov, G.: Bujičarstvo i erozija tla na kršu Crne Gore, (Savjetovanje o kršu), Split, 1957.
- Fuštić, B.: Prikaz pedoloških istraživanja Crne Gore, Poljoprivreda i šumarstvo, br. 2, Titograd, 1978.